



BOLALAR MIYYA FALAJIDA UCHRAYDIGAN NUTQ NUQSONLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH USHLUBLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7852877>

Anarkulova Liliya Esanbayevna

*Angren shahar 34-son Tayanch-harakat a'zolari shiksatlangan bolalar uchun
ixtisoslashtirilgan maktab internati.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada nuqsonli bolalarda nutq ko'nikmasi muammolarini bartaraf etish va shakillantirish bo'yicha fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Logoped, miyya falaji, nutq ko'nikmasi, disgrafiya, ta'lim tizimi.

Yozuv jarayonining psixofiziologik qurilishi. Disgrafiya - bu yozuv jarayonining qisman uziga xos buzilishidir. Yozuv ızida nutq faoliyatining murakkab shaklini, ko'p darajali jarayonini aks ettiradi. Unda turli xil analizatorlar: nutqni eshitish, nutqni xarakterga keltirish, kirish, umumiy xarakterlantirish analizatorlari ishtirok etadi. Yozuv jarayonida ular orasida yaqindan bog'lanish va o'zaro aloqadorlik o'rnatiladi. Bu jarayonning tuzilishi yozuv malakalarini o'zlashtirish bosqichiga, yozuvning maqsadi va xususiyatiga bog'liqdir. Yozuv og'zaki nutq jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'ladi, xamda uning yuqori darajali rivojlanishi asosida amalga oshadi.

Yozuv jarayoni ko'p darajali kurilishga ega bo'lib, ko'p miqdorli operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Bunday operatsiyalar katta kishilarda qisqa, yopiq xarakterda bo'ladi. Yozuv malakalari egallaganda bu operatsiyalar ochiq ko'rinishli bo'ladi.

A.R. Luriya "Yozuv psixofiziologiyasi xaqida ocherklar" nomli kitobida yozuvning quyidagi operatsiyalarni ajratib ko'rsatadi. Yozuv xissiyotlarining uyg'onishi, sabab va vazifalardan boshlanadi. Kishi o'zining fikrlarini qayd etish maksadida, axborotlarni ma'lum muddatgacha saqlash, ularni boshqa shaxsga yetkazib berish, kimnidir xarakterga undash va xokazolar uchun yozayotganini biladi. Inson yozma bayon mazmuni rejasini, fikr dasturini, fikrlarining izchilligini xayolan tuzadi. Bunda boshlang'ich fikr gapning ma'lum kurilmasiga bog'liq bo'ladi. Xat bitish jarayonida yozayotgan kishi jumlaning yozilishi tartibiga rioya qilishi, yozilgan va navbatdagi yoziladigan so'zlarga qarab mo'ljal olishi kerak. Yozilishi kerak bılgan xar bir gap so'zlarga bo'linadi, shunday ekan, yozuvdagi so'zlar orasidagi ma'lum bir chegaralanish bo'ladi.

So'zning tovush tuzilishini taxlil etish yozuv jarayonining eng murakkab operatsiyalaridan biri xisoblanadi. So'zni to'g'ri yozish uchun uning tovush tuzilishini, davomiyligini va xar bir tovushning o'rnini aniqlash lozim. Sızning tovush taxlili nutqni eshitish va xarakterga keltirish analizatorlarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. Tovushlarning xakteri va ularning so'zdagi izchilligini aniqlashda baland, past va ichki talaffuz katta o'rin tutadi. Talaffuzning yozuv jarayonidagi o'ri



xaqida ko'pgina tadqiqotchilar fikr bildirishgan. Masalan, L.K. Nazarova 1 sinf bolalari bilan quyidagicha tajriba o'tkazgan. Tajribaning birinchi bosqichida ularga yozish uchun tanish bo'lgan matn beriladi. Ikkinchi bosqichida ularga talaffuz etilmagan, mazmuni qiyin matn berildi: bolalar yozuv jarayonida kichkina tilchalarini tishlab olishdi yoki og'izlarini ochishdi. Bundayo paytlar ular oddiy xat yozishdagiga nisbatan ko'proq xatoga yo'l quyishdi.

Yozuv malakalarini egallashning dastlabki bosqichida talaffuz etishning roli katta bo'ladi. U tovush xarakterini aniqlashga, uni o'xshash tovushlardan farqlashga, tovushlarning so'zdagi izchilligini belgilashga yordam beradi. Disgrafiya yozuv jarayonining normada oshiruvchi amalga oliy psixik faoliyatining rivojlanmay qolishi (so'zilishi) bilan bog'liq bo'ladi. Yozuvning buzilishini belgilashda asosan quyidagi atamalardan foydalaniladi: disgrafiya, agrafiya, dizorfoqrafiya, evolyusion disgrafiya (bu so'nggi atama bolalardagi o'qish malakasini egallab olish jarayonining buzilganligi belgilash uchun qo'llanadi).

O'qish va yozishdagi buzilishlar bir-biriga o'xshash bo'ladi. Yozuvi buzilgan bolalarda ko'pgina oliy psixik funksiyalar: qobiliyatining tahlili va sintezi, fazoviy tasavvurlar, nutq tovushlarini ko'rish-eshitish orqali farqlash, fonematik xamda bo'g'inli analiz va sintez qilish, gapni so'zlarga ajratish, nutqning leksik-grammatik tuzilishi, xotira, diqqat-e'tibor suksessiv va simultan jarayonlarining, emotsional-irodaviy so'zaning shakllanganligi kuzatiladi. Logopedik adabiyotlarda disgrafiyaning psixolingvistik nuqtai nazardan o'rganish yetarlicha ko'rsatilmagan. Bu jixat yozuvning buzilish mexanizmini yozma nutq operatsiyalari (A.A. Leonteva fikricha): bog'lanishli matnni ichki rejalashtirish, aloxida gapni ichki rajalashtirish, gapni grammatik jixatdan to'g'ri tuzish, fonemalarni tanlash operatsiyasi, so'zlarni fonematik jixatdan taxlil qilish va boshqalar (E.M. Gopichenko, Ye.F. Sobotovich)ning zaiflashuvi sifatida o'rganadi.

Disgrafiya tasnifi. Disgrafiyaning tavsiflash turli xil me'yorlar: analizatorlar, psixik faoliyatlarning buzilganligi, yozuv operatsiyasining shakllanmaganligi xisobga olish asosida amalga oshiriladi. O.A. Tokaryova disgrafiyaning 3 turini: akustik, optik, motor disgrafiyalarni ajratib ko'rsatadi. Akustik disgrafiya eshitish qobiliyatining tabaqalashmagani, tovushni analiz va sintez qilishning yetarli jarajada rivojlamagni kuzatiladi. Bunda tovush va artikulyatsion jixatdan o'xshash xarflar urnini almashtirish, aralashtirish va ba'zi bir xarflarni tushirib qoldirish, shuningdek tovushni noto'g'ri talaffuz eshitishning yozuvda qayd qilinish xollari kuzatiladi. Optik disgrafiya kurish orqali tasavvur eshitishning mutsawkam emasligi bilan bog'liqdir. Bunda kishi ma'lum xarflarni anglamaydi, bu xarflar talaffuzdagi tovushga mos kelmaydi. Harflar turli paytlarda xar xil qabul qilinadi. Ko'rish qobiliyatining notekisligi oqibatida ular yozuvida aralash-kuralash bo'ladi. Ko'pincha qo'yidagi xarflar qo'lyozmasining aralash kelishi kuzatiladi. p-n, p-i, s-i, sh-i, m-l, b-d, p-m, n-k Disgrafiyaning M.E. Xvatsev tomonidan turlarga ajratilgani xam uozirgi kunda yozuvning buzilgani xaqida to'liq tasavvur xosil qilmayapti.



Disgrafiyaning shunday tasnivlari ko'proq asoslangan xisoblanadiki, uning asosida yozuv jarayonidagi muayyan operatsiyalarining shakllanmagani yotadi. (Bu tasnivlar A.I. Gersennomidagi LDPI logopediya kafedrasining xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan). Unga asosan disgrafiyaning quyidagi turlari ajratiladi: artikulyator - akustik disgrafiya, fonematik idrok (fonemalarning tabaqalanishi), buzilishi asosidagi disgrafiya til taxlili va sintez buzilishi asosidagi disgrafiya shuningdek agrammatik, optik disgrafiyalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.Yu. Ayupova. Logopediya. «O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati». – T., 2007
2. D.A. Nurkeldiyeva, N. Muxamedxanova. To'g'ri yo'llanma – samara uchun kafolat // Bola va zamon jurnali, 2013, №3–4.Л.М.
- 3 Шипицина, «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – 2-е изд., перераб. и дополн. – С-Пб.: Речь, 2005.